

ЧУРПТА Г. В.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 347.985+986

**ЦИВІЛЬНА ЮРИСДИКЦІЯ ТА ПІДСУДНІСТЬ СІМЕЙНИХ СПРАВ,
ЯКІ РОЗГЛЯДАЮТЬСЯ В ПОРЯДКУ
НЕПОЗОВНОГО ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА**

Стаття присвячена визначенню цивільної юрисдикції та підсудності сімейних справ, які розглядаються в порядку непозовного цивільного судочинства. У результаті проведеного дослідження виокремлено види цивільної юрисдикції та підсудності, за правилами яких до суду подаються заяви про захист сімейних прав та інтересів у порядку окремого та наказного провадження.

Ключові слова: цивільна юрисдикція, підсудність, непозовне цивільне судочинство, сімейні справи, окреме провадження, наказне провадження.

Статья посвящена определению гражданской юрисдикции и подсудности семейных дел, которые рассматриваются в порядке неискового гражданского судопроизводства. В результате проведенного исследования выделены виды гражданской юрисдикции и подсудности, по правилам которых в суд подаются заявления о защите семейных прав и интересов в порядке особого и приказного производства.

Ключевые слова: гражданская юрисдикция, подсудность, неисковое гражданское судопроизводство, семейные дела, особое производство, приказное производство.

The scientific article is devoted to the determination of civil jurisdiction and court jurisdiction of family cases, which are considered in the order of non-lawsuit civil proceedings. As a result of the research there have been distinguished the types of civil jurisdiction and the court jurisdiction. Based on the rules of these types of jurisdiction the applications for the protection of family rights and interests are submitted to the court in order of special and writ proceedings.

Key words: civil jurisdiction, court jurisdiction, non-lawsuit civil proceedings, family cases, special proceedings, writ proceedings.

Вступ. Відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами: Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. Щодо кола повноважень Конституційного Суду України запитань не виникає, оскільки він є єдиним органом конституційної юрисдикції в нашій державі та вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України, дає офіційне тлумачення її положень та законів України. Система ж судів загальної юрисдикції є доволі розгалуженою та будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Її складають місцеві, апеляційні, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України (ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [1, с. 728].

У юридичній літературі судову юрисдикцію визначають як компетенцію спеціально уповноважених органів державної влади – судів загальної юрисдикції і конституційного

суду, наділених відповідними юридично-владними повноваженнями здійснювати правосуддя у формі того чи іншого виду судочинства щодо певних правовідносин [2, с. 9].

Необхідно зауважити, що поряд із поняттям «судова юрисдикція» в теорії процесуального права та на практиці залишається широко вживаним термін «підвідомчість справ суду», що означає властивість судових справ, за допомогою якої їх розгляд і вирішення віднесе-но законом до компетенції певного суду. Таким чином, якщо судова юрисдикція допомагає розмежувати предметну компетенцію між різними судами та ланками судової системи, то підвідомчість визначає саме властивість судової справи підпадати під юрисдикцію суду, а не іншого юрисдикційного органу [3, с. 181].

Постановка завдання. У межах цієї наукової розвідки ми звернемо увагу на цивільну юрисдикцію та підсудність сімейних справ, які розглядаються в порядку непозовного цивільного судочинства. Відтак визначення правил, за якими здійснюється подання заяв у таких справах, і становитиме мету цієї наукової розвідки.

Наукові погляди на проблему судової юрисдикції та підсудності цивільних справ знайшли своє відбиття в дослідженнях таких українських науковців, як С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, О.В. Бринцев, В.В. Гордєєв, В.К. Колпаков, Т.В. Комарова, Н.С. Кузнецова, Л.Г. Лічман, Д.Д. Луспенник, О.М. Пасенюк, Н.Ю. Сакара, А.О. Селіванов, М.І. Смокович, В.І. Татьков, Г.П. Тимченко, С.Я. Фурса, Д.М. Шадура та інші. Водночас зазначені процесуалісти досліджували здебільшого судову юрисдикцію та підсудність цивільних справ як загальні інститути цивільного процесуального права. Таким чином, проблеми підвідомчості та підсудності окремих категорій цивільних справ, зокрема тих, які виникають із сімейних правовідносин, залишилися нерозробленими й донині.

Результати дослідження. Аналіз норм сімейного та цивільного процесуального законодавства України дає підстави стверджувати, що властивості сімейних справ обумовлюють їх розгляд судом у порядку непозовного цивільного судочинства за правилами виняткової та умовної підвідомчості.

Зокрема, більшість сімейних справ, які розглядаються судом у порядку непозовного цивільного судочинства, віднесена законом до виняткової цивільної юрисдикції суду. Такими є справи про усиновлення (гл. 18 Сімейного кодексу України (далі – СК України), п. 4 ч. 2 ст. 234 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)); надання права на шлюб (ч. 2 ст. 23, ч. 4 ст. 26 СК України; ч. 3 ст. 234 ЦПК України); встановлення та припинення режиму окремого проживання за заявою подружжя (ст. ст. 119, 120 СК України; ч. 3 ст. 234 ЦПК України); визнання шлюбу неукладеним (ст. 48 СК України); визнання розірвання шлюбу фіктивним (ст. 108 СК України); надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав (168 СК України); повернення дитини батькам чи іншим особам (ч. 3 ст. 170 СК України); визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі (ст. 184 СК України); звільнення опікуна та піклувальника (ст. 251 СК України, ч. 5 ст. 43, ч. 2 ст. 241 ЦПК України); присудження аліментів на дитину (ч. 2 ст. 182 СК України, п. 4 ч. 1 ст. 96 ЦПК України).

На відміну від виняткової підвідомчості, відповідно до правил якої розгляд зазначених вище категорій сімейних справ є виключною юрисдикцією суду, за правилами умовної підвідомчості певна сімейна справа буде підпадати під компетенцію суду тільки в разі настання передбачених у законі умов. З огляду на це можна стверджувати, що суд розглядає в порядку непозовного цивільного судочинства за правилами умовної підвідомчості такі категорії сімейних справ:

1) про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 СК України, ч. 3 ст. 234 ЦПК України) за таких умов: наявності взаємної згоди подружжя на розірвання шлюбу; наявності в подружжя дітей; досягнення між подружжям домовленості щодо того, з ким із них будуть проживати діти; яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей; який розмір аліментів на дітей; відсутність після розірвання шлюбу порушень особистих немайнових та майнових прав подружжя, а також відповідних прав їхніх дітей;

2) про розірвання шлюбу за заявою будь-кого з подружжя, якщо один із нього засуджений до позбавлення волі (ч. 3 ст. 234 ЦПК України) за таких умов: наявності взаємної згоди подружжя на розірвання шлюбу (під час встановлення цієї обставини суд має враховувати передбачену законом презумпцію згоди іншого з подружжя на розірвання шлюбу); відсутності в подружжя дітей; засудження одного з подружжя до позбавлення волі;

3) про встановлення фактів, що тягнуть виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин, а саме: факту родинних відносин між фізичними особами (п. 1 ч. 1 ст. 256 ЦПК України); факту реєстрації шлюбу (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України); факту розірвання шлюбу (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України); факту усиновлення (п. 4 ч. 1 ст. 256 ЦПК України); факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу (п. 5 ч. 1 ст. 256 ЦПК України); факту батьківства (материнства) (ст. ст. 130–132 СК України); факту належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце та час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті (п. 6 ч. 1 ст. 256 ЦПК України); факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження (п. 7 ч. 1 ст. 256 ЦПК України); факту перебування фізичної особи на утриманні (п. 2 ч. 1 ст. 256 ЦПК України), зокрема, за умови, що законом не визначено іншого порядку їх встановлення.

У разі недотримання встановлених законом умов зазначені вище сімейні справи можуть підпадати під цивільну юрисдикцію інших юрисдикційних органів, зокрема органів Державної реєстрації актів цивільного стану, нотаріуса тощо, або розглядатися за правилами іншого виду цивільного судочинства – позовного провадження.

З проблемою визначення судової юрисдикції в сімейних справах, які розглядаються в порядку непозовного цивільного судочинства, тісно пов'язано питання визначення підсудності в таких справах.

Значення підсудності полягає в тому, що вона допомагає розмежувати компетенцію щодо розгляду та вирішення підвідомчих суду цивільних справ усередині системи судів цивільної юрисдикції: як між судами різних ланок, так і між судами однієї ланки [3, с. 192]. Таким чином, підсудність цивільних справ може бути функціональною та територіальною. У юридичній літературі також виділяють одноособову та колегіальну підсудність [4, с. 121].

Функціональна підсудність визначає компетенцію окремих ланок судової системи України на підставі виконуваних ними функцій. Водночас територіальна підсудність розподіляє компетенцію щодо розгляду та вирішення цивільних справ між судами однієї ланки залежно від території, на яку поширюються їх повноваження. Значення територіальної підсудності полягає в тому, що її правила допомагають визначити, який суд цієї ланки судової системи уповноважений розглядати й вирішувати конкретну цивільну справу.

Відповідно до ст. 107 ЦПК України всі справи, що підлягають розгляду й вирішенню в порядку цивільного судочинства, у тому числі й сімейні справи, розглядаються районними, районними в містах, міськими та міськрайонними судами, які є судами першої інстанції.

На підставі аналізу норм цивільного процесуального законодавства можна дійти висновку, що лише місцеві суди можуть розглядати та вирішувати справи по суті як суди першої інстанції. Суди апеляційної інстанції, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Верховний Суд України такими повноваженнями в межах цивільного судочинства не наділені [5, с. 265]. Тому визначення підсудності в сімейних справах, які розглядаються в порядку непозовного цивільного судочинства фактично зводиться до вибору місцевого суду як суду першої інстанції, що відповідно до законодавства має повноваження розглядати конкретну справу на певній території, тобто до визначення територіальної підсудності таких справ. У відповідному контексті слушним є висловлювання Н.Ю. Сакари, яка розглядає територіальну підсудність як елемент «раціональної» юрисдикції [6, с. 79].

Цивільне процесуальне законодавство й процесуальна наука розрізняють декілька видів територіальної підсудності: загальну територіальну підсудність (ст. 109 ЦПК України); підсудність за ухвалою суду вищої інстанції (ст.ст. 108, 111 ЦПК України); альтернатив-

ну підсудність (ст. 110 ЦПК України); підсудність декількох пов'язаних між собою вимог (ст. 113 ЦПК України) та виключну підсудність (ст. 114 ЦПК України).

З огляду на положення розділів II, IV ЦПК України, які регламентують визначення підсудності в справах, що підлягають розгляду в порядку наказного та окремого проваджень, а також юридичної природи сімейних прав та інтересів, можна стверджувати, що відповідні заяви найчастіше подаються до суду за правилами, встановленими для виключної або альтернативної підсудності.

Слід зазначити, що виключна територіальна підсудність визначається вказівкою законодавця про розгляд і вирішення окремих категорій цивільних справ лише конкретними, прямо передбаченими в законі судами, тобто з деякими вимогами потрібно звертатися до чітко встановленого законом суду.

Виключною така підсудність називається тому, що виключається можливість застосування інших правил територіальної підсудності, крім тих, які встановлені в законі для цієї категорії справ.

Як слушно зазначає С.С. Бичкова, необхідність встановлення *виключної підсудності* пов'язана із забезпеченням кращих умов для справедливого, неупередженого й своєчасного розгляду та вирішення цивільних справ, а також виконання ухваленого за результатами їх розгляду рішення. У зв'язку з особливостями окремих вимог обставини, що мають значення для розгляду справи, легше й швидше з'ясувати саме за місцем знаходження матеріального предмета спору, більшості доказів, проведення основних процесуальних дій [3, с. 203].

За правилами виключної підсудності до суду подається більшість заяв, що опосередковують захист сімейних прав та інтересів у порядку окремого провадження, а саме:

1) заява про усиновлення, яка подається до суду за місцем проживання дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування (ст. 251 ЦПК України);

2) заяви про встановлення фактів: родинних відносин між фізичними особами; реєстрації шлюбу; розірвання шлюбу; усиновлення; проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу; належності правовстановлюючих документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце й час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті; народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження; перебування фізичної особи на утриманні; батьківства (материнства). Зазначені заяви подаються до суду за місцем проживання заявника (ч. 1 ст. 257 ЦПК України).

Водночас для цієї категорії справ цивільне процесуальне законодавство України поряд із правилом про виключну територіальну підсудність містить ще одне правило підсудності справ за ухвалою вищого суду, відповідно до якого підсудність справ за заявою громадянина України, який проживає за її межами, про встановлення факту, що має юридичне значення, визначається за його клопотанням ухвалою судді Верховного Суду України (ч. 2 ст. 257 ЦПК України).

Крім того, низка заяв щодо захисту сімейних прав та інтересів подається до суду за правилами *альтернативної підсудності*, відповідно до якої за визначеними категоріями цивільних справ заявнику надається можливість обрати з декількох передбачених у законі судів той суд, до якого він пред'являтиме свої вимоги. Відтак за допомогою цього виду підсудності законодавець створює заявникові більш сприятливі умови для звернення за судовим захистом, якщо останній внаслідок певних обставин перебуває в несприятливому соціальному чи матеріальному становищі або не має можливості подати заяву за правилами загальної підсудності, а також забезпечує можливість більш повного розгляду справи там, де зосереджена більша кількість засобів доказування [3, с. 197].

В порядку непозовного цивільного судочинства правила альтернативної підсудності застосовуються у таких категоріях справ щодо захисту сімейних прав та інтересів, як-от:

1) про розірвання шлюбу між подружжям, яке має дітей, та про розірвання шлюбу, якщо один із подружжя засуджений до позбавлення волі, у яких відповідні заяви можуть

подаватися до суду за місцем проживання одного з подружжя (ч. 2 ст. 110, ч. 3 ст. 235 ЦПК України);

2) про присудження аліментів на дитину (ч. 2 ст. 182 СК України, п. 4 ч. 1 ст. 96 ЦПК України) або визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі (ст. 184 СК України), у яких відповідні заяви можуть подаватися до суду як за місцем проживання заявника, так і за місцем проживання платника аліментів (ч. 1 ст. 110, ч. 3 ст. 235 ЦПК України).

Щодо інших категорій сімейних справ, які розглядаються в порядку непозовного цивільного судочинства, правила підсудності цивільним процесуальним законом не встановлені. Таким чином, на нашу думку, усі інші заяви щодо захисту сімейних прав та інтересів мають подаватися до суду відповідно до правил *загальної територіальної підсудності*, зокрема за місцезнаходженням відповідача: до фізичної особи – за зареєстрованим у встановленому порядку місцем її проживання або за зареєстрованим у встановленому порядку місцем її перебування; до юридичної особи – за її місцезнаходженням (ст. 109 ЦПК України).

З огляду на те, що відповідач не є особою, яка бере участь у справах непозовного цивільного судочинства, вважаємо, що правило загальної територіальної підсудності в таких справах слід тлумачити «навпаки»: заява подається до суду за місцем знаходження заявника. Водночас, якщо заявників є декілька, тобто має місце активна процесуальна співучасть, на наш погляд, має діяти правило про альтернативну територіальну підсудність, відповідно до якого заява може бути подана за місцем проживання одного із заявників.

З огляду на це за правилами загальної територіальної підсудності в справах щодо захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства до суду за зареєстрованим у встановленому порядку місцем проживання або за зареєстрованим у встановленому порядку місцем перебування заявника подаються такі заяви: 1) про надання права на шлюб за заявою особи, яка досягла 16 років (ч. 2 ст. 23 СК України); 2) про визнання шлюбу неукладеним (ст. 48 СК України); 3) про визнання розірвання шлюбу фіктивним (108 СК України); 4) про надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав (ст. 168 СК України); 5) про повернення дитини батькам чи іншим особам (ч. 3 ст. 170 СК України); 6) про звільнення опікуна та піклувальника (ст. 251 СК України, ч. 5 ст. 43, ч. 2 ст. 241 ЦПК України).

При цьому правила альтернативної територіальної підсудності доцільно застосовувати під час подання до суду таких заяв:

1) про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним (ч. 4 ст. 26 СК України), які можуть бути подані до суду за зареєстрованим у встановленому порядку місцем проживання або за зареєстрованим у встановленому порядку місцем перебування одного із заявників;

2) про встановлення та припинення режиму окремого проживання подружжя (ст. ст. 119, 120 СК України), яка може бути подана до суду за зареєстрованим у встановленому порядку місцем проживання або за зареєстрованим у встановленому порядку місцем перебування одного з подружжя.

Питання дотримання правил визначення підсудності вирішується судом під час відкриття провадження в справі. Наслідки порушення правил підсудності залежать від того, на якій стадії такі порушення виявлені. Так, відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 121 ЦПК України суддя зобов'язаний повернути заяву, якщо під час її прийняття буде встановлено, що заява не підсудна цьому суду. У випадках, якщо порушення правил підсудності буде виявлено після відкриття провадження в справі, але до початку її розгляду, суд має передати справу на розгляд належному суду (п. 2 ч. 1 ст. 116 ЦПК України).

Отже, як зазначається в юридичній літературі, під час вирішення питань, пов'язаних із визначенням підсудності, суд наділений повноваженнями владного органу, який зобов'язаний здійснювати нагляд за дотриманням правил підсудності і в необхідних випадках реалізовувати свої публічні повноваження [7, с. 334].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати, що встановлені цивільним процесуальним та сімейним законодавством України правила, які

застосовуються для визначення цивільної юрисдикції та підсудності сімейних справ, обумовлені як специфікою юридичної природи останніх, так і особливою процесуальною формою позовного цивільного судочинства. У сукупності ці правила спрямовані на створення сприятливих умов для забезпечення розгляду сімейних справ, а також виконання судового рішення. Про це свідчить, зокрема, закріплена в законодавстві можливість застосування правил умовної підвідомчості, а також альтернативної підсудності під час подання відповідних заяв.

Дослідження цивільної юрисдикції та підсудності сімейних справ у порядку іншого виду цивільного судочинства – позовного провадження – виходить за межі цієї статті та становить перспективні напрями подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Бичкова С.С. Судова юрисдикція як наукова проблема / С.С. Бичкова // Правова доктрина України : у 5 т. / [Н.С. Кузнецова, О.Є. Харитонов, Р.А. Майданик та ін.] ; за заг. ред. Н.С. Кузнецової. – Х. : Право, 2013– . – Т. 3 : Доктрина приватного права : [монографія]. – 2013. – С. 728–743.
2. Шадура Д.М. Цивільна юрисдикція : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Д.М. Шадура. – Х., 2008. – 222 с.
3. Цивільне процесуальне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін.] ; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – 760 с.
4. Тертишніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / В.І. Тертишніков. – Х. : Ксилон, 2006. – 460 с.
5. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
6. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Н.Ю. Сакара. – Х., 2005. – 209 с.
7. Ярков В.В. Юридические факты в цивилистическом процессе / В.В. Ярков. – М. : Инфотропик Медиа, 2012. – 608 с.

ЯВОР О. А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права № 2
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.624.1

ЮРИДИЧНІ АКТИ В СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті надано загальну характеристику юридичних актів у сімейному праві з точки зору їх ролі в правовому регулюванні як юридичних фактів. Указане питання розглядається з точки зору необхідності знаходження балансу між приватністю як одним із фундаментальних прав людини й загальним благом, на забезпечення якого має бути спрямовано державно-правове регулювання суспільних відносин. Автор розкриває особливості юридичних актів у сімейному праві, встановлює їх основні характеристики.

Ключові слова: юридичні факти, сімейне право, діяння, дія, бездіяльність, юридичний акт, договір.

